

ANDREI ZAMOISKI
(Berlin)

Przegrana bitwa długiej wojny: kampania antyalkoholowa w ZSRR w latach dwudziestych XX w.

W kwietniu 1985 r. władze ZSRR rozpoczęły szeroko zakrojoną kampanię antyalkoholową. Miała ona sprzyjać poprawie kondycji zdrowotnej ludności, wywołała jednak lawinę oskarżeń, niedomówień i w konsekwencji stała się przyczyną spadku popularności władzy radzieckiej. Realizacja tej kampanii nie tylko zaangażowała rzeszę pracowników aparatu administracyjnego, lecz także przyczyniła się do rozpętania aktywnej i intensywnej akcji propagandowej¹. Poza tym w łonie samego aparatu władzy zdania w kwestii walki z alkoholem były podzielone. Z jednej strony chodziło bowiem o tzw. dobro wspólne, a więc kondycję zdrowotną ludności, z drugiej — decydom spędzła sen z powiek groźba zrujnowania budżetu państwa obciążonego zimnowojennymi wydatkami. Radziecki fiskus tracił wszak w ten sposób miliony rubli zarabianych na monopolu spirytusowym. Kampania na rzecz trzeźwości, rozpoczęta jako walka z produkcją alkoholu i handlem napojami alkoholowymi, przyniosła niektórym republikom i regionom intensywnej uprawy winorośli duże straty ekonomiczne. Szczególnie odczuły to Gruzja, Armenia, Azerbejdżan i Mołdawia². Należy dodać, że podjęte w drugiej połowie XX w. działania aparatu władzy na linii tzw. polityki alkoholowej wykorzystywały doświadczenia podobnych akcji, których kilka przeprowadzono we wcześniejszych okresach funkcjonowania ZSRR. W cieniu „antyalkoholowej kampanii Gorbaczowa” pozostają działania podjęte w drugiej połowie lat dwudzie-

---

¹ Więcej w pracach: D.L. LANE, *Soviet Society under Perestroika*, London-New York 1992; M. LAWRENCE SCHRAD, *Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State*, Oxford-New York 2014; A. CZERNIAJEW, *Szest' liet s Gorbaczewym: Po dnewnikowym zapisjam*, Moskwa 1993; D. TARSCHYS, *The Success of a Failure: Gorbachev's Alcohol Policy, 1985–88*, „Europe-Asia Studies”, 1993, nr 1 (45), s. 7–25.

² Z. LERMAN, D. SEDIK, *Rural Transition in Azerbaijan*, Lanham 2010, s. 37–38; R. CZACHOR, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Wrocław 2014, s. 49.

stych, a także w 1958 i 1972 r.³ Do doświadczeń z okresu międzywojennego władze radzieckie odwoływały się bezpośrednio zarówno w zakresie propagandowym, jak i organizacyjnym. Argumenty na rzecz zdrowego stylu życia oraz tworzenie rozmaitych organizacji społecznych zarządzanych przez partię komunistyczną i skupiających się na propagowaniu antyalkoholowego kursu — to najdonioślejsze przykłady tych zapożyczeń.

Tematyka spożywania napojów alkoholowych w ZSRR, a także prowadzona w tym zakresie polityka regulacyjna, zwłaszcza nakładanie przez władzę licznych zakazów i ograniczeń, przyciągały uwagę wielu badaczy zarówno radzieckich, jak i z zagranicy. W czasach istnienia ZSRR drukowano masowo literaturę naukową i popularną, w której rozpatrywano troskę aparatu władzy i administracji państwowej o zdrowie ludu pracującego⁴. W okresie pieriestrojki, w trakcie antyalkoholowej kampanii Gorbaczowa, zauważalna była ostrożna krytyka roli partii i jej kierownictwa, a szczególnie Stalina we wprowadzeniu w życie monopolu spirytusowego w latach dwudziestych. Jednoznacznie wskazywano, że polityka radziecka w tym zakresie paradoksalnie spowodowała wzrost produkcji i podaży napojów alkoholowych⁵. Do dziś wydano wiele prac, w których szczególnym zainteresowaniem cieszyły się takie aspekty polityki antyalkoholowej, jak medyczny, polityczny, społeczny i ekonomiczny⁶. Trzeba także podkreślić, że tematyka alkoholu i alkoholizmu w ZSRR przyciąga uwagę również autorów popularyzujących — mimo dość dobrego rozpoznania problemu — osnute wokół tej problematyki mity polityczne i historyczne. Warto dla przykładu wymienić prace rosyjskiego ministra kultury Władimira Miedinskiego poświęcone „pijaństwu” Rosjan⁷.

Studia nad określoną w tytule problematyką konfrontują historię z dużą liczbą pytań i problemów badawczych związanych z dziejami radzieckiej ekonomiki, kwestią ochrony zdrowia publicznego, a także historią kultury i propagandy. Omówienia wymaga także terminologia. Polityka antyalkoholowa nie jest bowiem tożsama z kampanią na rzecz trzeźwości. Ta pierwsza obejmuje zarówno

---

³ A. NIKOLAJEW, *Antialkoholnyje kampanii XX wieka w Rossii*, „Woprosy Istorii”, 2008, nr 11, s. 67–78; W. MARCINIAK, *Rozgrabione imperium: upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2004, s. 106–107.

⁴ G. ANTONOW-ROMANOWSKIJ, *Pjanstwo pod zapretom zakona*, Moskwa 1985; *Triezwest — zakon naszej żizni: Postanowlienija CK KPSS, Sowietu Ministrow SSSR, Ukazy Prezidiuma Wierchownogo Sowietu SSSR, Prezidiuma Wierchownogo Sowietu RSFSR o mierach po priedolieniju alkoholizma, iskorenieniju samogonowarienija, maj-sientjabr 1985*, red. V. GRIBENKO, Moskwa 1985.

⁵ J. MARCZENKO, P. MATWIEJEW et alii, *Strategija otriezwenija*, Nowosybirsk 1990, s. 39.

⁶ B. SEGAL, *The Drunken Society: Alcohol Abuse and Alcoholism in the Soviet Union: a Comparative Study*, New York 1990; A. NIEMCOW, *Alkoholnaja istorija Rossii*, Moskwa 2009; K. TRANSCHHEL, *Under the Influence: Working-Class Drinking, Temperance, and Cultural Revolution in Russia, 1895–1932*, Pittsburgh 2006.

⁷ W. MIEDINSKIJ, *O russkom pjanstwie, leni i żestokosti*, Moskwa 2008; idem, *Mify w Rossii*, Moskwa 2013.

aspekty ekonomiczno-prawne, w tym problem monopolizacji produkcji i handlu alkoholem, w drugiej nacisk kładzie się przede wszystkim na konteksty społeczny, moralny i zdrowotny. W dalszej części artykułu będę przede wszystkim używał tego pierwszego terminu, stosując czasem drugi jako zamiennik, choć mam świadomość wskazanych wyżej różnic.

Rozpoczęcie kampanii antyalkoholowej w latach dwudziestych XX w. postawiło przed władzami takie same problemy, jak te, z którymi zmagano się w epoce Gorbaczowa. Najważniejszym z nich było pytanie, jak znaleźć złoty środek między propagandowo rozpowszechnianą opinią o konieczności dbania przez państwo o zdrowie narodu a obciążeniem ekonomicznym wynikającym ze spadku podaży alkoholu. Kampania antyalkoholowa z lat dwudziestych powinna być rozpatrywana i analizowana jako część państwowej polityki rekonstrukcji społeczeństwa radzieckiego i przekształcania go w systemie stalinowskiej polityki społecznej. Kampania ta miała na celu nie tylko walkę z nałogami, lecz także zmianę obrazu życia codziennego człowieka radzieckiego. Stanowiła ona również element walki ze „starym” i „archaicznym” światem.

JAK SIĘ TO WSZYSTKO ZACZEŁO? PROPAGANDA I PROBLEM ALKOHOLIZMU

Od lat dwudziestych XX w. radziecka propaganda celowo umniejszała znaczenie antyalkoholowej działalności z czasów Imperium Rosyjskiego. Propagowano pogląd, że walczący z rewolucją przedstawiciele caratu starali się nie tylko kontrolować spożycie trunków, lecz także utrzymywać instytucje społeczne działające na rzecz trzeźwości⁸. Przy wsparciu państwa powoływano do życia specjalne instytucje zajmujące się propagowaniem idei abstynencji. Istotną rolę odgrywało tu duchowieństwo prawosławne⁹. Aktywiści środowisk i organizacji walczących z alkoholizmem stawiali sobie za cel rozpowszechnianie informacji o szkodliwości pijaństwa¹⁰. W ramach tej działalności organizowano koncerty, wieczorki taneczne oraz występy specjalnie zapraszanych artystów. W miastach i miasteczkach Imperium otwierano przeznaczone dla alkoholików biblioteki, kluby i przychodnie lekarskie. Sprzyjały temu aktywizacja lekarzy oraz rozwój wiedzy medycznej o szkodliwości nadużywania napojów procentowych. Przeprowadzano skutecznie

⁸ I. STREL CZUK, *Alkoholizm i borba s nim*, Moskwa 1954, s. 17. W 1911 r. w Imperium Rosyjskim (bez Finlandii i Królestwa Polskiego) istniały 1873 towarzystwa trzeźwości; vide A. AFANASIEW, *Triezwiennoe dwiżenie w Rossii w period mirnogo razwitia: 1907–1914 gody. Opyt ozdorowlenija obszczestwa*, Tomsk 2007, s. 31.

⁹ *Wsiepoddanniejszyj otczot Ober — prokurora Swjatiejszego Sinoda po wiadomstwu prawosławnego Ispowiedanija za 1914 god*, Piotrograd 1916, s. 10.

¹⁰ D. BULGAKOVSKIJ, *Oczierk o diejatelnosti popieczitelstw o narodnoj trezwesti za wsjo wriemja ich suszczestwowanija (1895–1909 gg.)*, Sankt Petersburg 1910, s. 60.

badania medyczne w zakresie diagnozy szkodliwości spirytualiów dla organizmu ludzkiego i jednocześnie realizowano na bardzo szeroką skalę propagandę społeczną na temat skutków pijaństwa¹¹. W celu odstręczenia młodzieży od sięgania po trunki przeprowadzono również kampanię trzeźwościową w szkołach¹². W politykę tę próbowała się włączyć także rosyjska inteligencja¹³. Do rozpoczęcia I wojny światowej odbyło się w Rosji kilka ogólnopaństwowych zjazdów poświęconych tematyce trzeźwości i problemom alkoholizmu, na których roztrząsano i dyskutowano rozmaite zagadnienia „polityki alkoholowej”, jak produkcja i popyt na alkohol oraz działania związane z walką z uzależnieniem od napojów wysokoprocentowych¹⁴. Wraz z wybuchem wojny władze carskie zmuszone były wprowadzić zakazy związane ze sprzedażą alkoholu, co wynikało z konieczności utrzymania porządku i sprawnego przeprowadzenia mobilizacji wojskowej¹⁵. Zakaz handlu alkoholem utrzymano również w czasie samych działań wojennych¹⁶.

Można by uznać, że w czasach Imperium Rosyjskiego udało się władzom, organizacjom społecznym i cerkwi podjąć skuteczną pod pewnymi względami walkę z pijaństwem i alkoholizmem¹⁷. Na pewno można było odnotować postęp w zakresie uświadomienia społecznego w kwestii skutków nadużywania alkoholu. W odniesieniu do Rosji z czasów przed wybuchem I wojny światowej należałoby mówić raczej o działalności na rzecz trzeźwości niż o walce z handlem alkoholem.

BOLSZEWICY I „POLITYKA ALKOHOLOWA”

Przejmując rządy w Rosji, bolszewicy rozpoczęli proces konsolidacji władzy. Przyczyną tych działań był strach przed powtórką tzw. pijanych pogromów z 1917 r., kiedy tłum rozbijał sklepy monopolowe w Piotrogradzie¹⁸, wynikiem okazało się zaś utwardzenie kursu w „polityce alkoholowej”. Wydawane przez bol-

¹¹ W 1912 r. w Sankt Petersburgu założono Antyalkoholowy Instytut Kliniczny; vide I. PAWŁOW, *Ekspierimientalnyj instytut dlja ukreplenija wjaszczego gospodstwa alkoholja nad russkoj ziemlej*, „Russkij Wrjac”, t. XI, 1912, nr 20, s. 700–702.

¹² T. WJAZIEMSKIJ, *Wydienije i alkoholizm*, Moskwa 1913, s. 2–3.

¹³ Komissija po woprosu ob alkoholizmie Russkogo obszczestwa ochranienija narodnogo zdrowija pracowała nad programem walki z pijaństwem.

¹⁴ *Trudy pierwogo Wsierossijskogo sjezda po borbie z pjanstwom w 3–ch tomach*, S. Petersburg 1910.

¹⁵ T. PROTKO, *W borbe za trezwest*, Mińsk 1988, s. 46.

¹⁶ D. BORODIN, *W zaszczytu trezwesti (po powodu domogatielstw piwowarow i winodielow)*, Piotrograd 1915, s. 11.

¹⁷ Więcej na ten temat vide B. SEGAL, *Russian drinking: use and abuse of alcohol in pre-revolutionary Russia*, New Brunswick 1987; P. HERLIHY, *The Alcoholic Empire: Vodka and Politics in Late Imperial Russia*, New York 2003.

¹⁸ Więcej na ten temat vide P. MARCZENJA, «Zelenyj zmij» na służbę «Krasnoj smuty»: alkohol i pijane pogromy ot Fevralja k Oktjabrju 1917–go, „Istorija v podrobnostjach”, 2010, nr 4, s. 30–42.

szewików dekrety stanowiły próbę przejścia przez nich kontroli nad dystrybucją trunków¹⁹. Na podstawie tych aktów prawnych rozpoczęto bezpardonową walkę z bimbrownictwem. Wykorzystując przepisy prawa karnego w jego kryminalnym zakresie, władze wypowiedziały wojnę wszystkim samodzielnie produkującym napoje alkoholowe. Jednym z uwzględnionych przez ustawodawcę aspektów było także ograniczenie procederu wykorzystywania zboża — jako produktu deficytowego — do produkcji alkoholu, co było częstą praktyką wśród rosyjskich chłopów. Wojna domowa i twarda polityka komunizmu wojennego doprowadziła do głodu w wielu rejonach ówczesnej Rosji, w takich zatem okolicznościach bimbrownicy wykorzystujący produkty rolne do wytwarzania popularnego samogonu uznawani byli za wrogów władzy ludowej²⁰. Warto jednak pamiętać, że rezultaty opisywanych działań okazały się mizerne. Nowe prawo przegrywało w starciu z tradycją i lokalnymi zwyczajami²¹. W latach dwudziestych bimbrownictwo było w Rosji — za wyjątkiem regionów zamieszkanym w znacznej części przez wyznawców islamu — powszechne.

Zakończenie wojny domowej i odejście od represyjnej polityki komunizmu wojennego na rzecz NEP-u przyniosły także zmianę podejścia do problemu produkcji alkoholu i handlu nim. Bolszewicy próbowali kontrolować wytwarzanie spirytusu dla potrzeb gospodarczych — szczególnie medycznych oraz technicznych (niespożywczych) — jednocześnie twardo zakazując produkcji samogonu przeznaczonego do spożycia²². Ożywienie sektora prywatnego w dobie NEP-u wpłynęło także na produkcję alkoholu. Regulacje w tym zakresie znalazły podatny grunt, dla chłopów sprzedaż bimbrowa była bowiem z ekonomicznego punktu widzenia bardziej opłacalna niż handel ziarnem. W tym kontekście warto też przypomnieć, że część uprawianego zboża władza odbierała chłopom zgodnie z założeniami ówczesnej polityki ekonomicznej.

Władze radzieckie podjęły próbę walki rynkowej, polegającej na wyparci z handlu pędzonego przez chłopów bimbrowa poprzez wypuszczenie na rynek lepszej jakościowo i produkowanej w państwowych gorzelniach wódki. Zabieg ten wsparty został polityką wymierzoną w prywatnych producentów wódki, którzy — mimo dochodów z odprowadzanych przez nich podatków — byli uznawani za drobnych burżujów²³. W pierwszych latach funkcjonowania NEP-u zgodnie z prawem pozostało warzenie piwa i produkcja własna innych napojów niskoprocento-

---

¹⁹ *Postanowlenije SNK o zapreszczenii w RSFSR biez razreszenija proizwodstwa i prodazi spirta, krieplikich napitkow i nieotnosjaszczichsja k napitkam spirtosodierzaszczich wieszczestw 19 diekabria 1919 g.* [w:] *Diekriety Sowietsoj Wlasti*, red. Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR i Instytut Historii Akademii Nauk ZSRR, t. VII: *10 dekabryja 1919–31 marta 1920 g.*, Moskwa 1975, s. 43–38.

²⁰ F. NIESMIELOW, *Samogon*, Charków 1930, s. 5–7; K. TRANSCHEL, *Under the Influence*, s. 79.

²¹ A. ZAMOISKIJ, *Transformacja miasteczek Sowietsoj Bielorusi 1918–1939*, Mińsk 2013, s. 336.

²² G. SOKOLNIKOV, *Soviet policy in public finance, 1917–1928*, Stanford 1931, s. 195.

²³ N. TJAPUGIN, *Narodnoje zablużdzenija i naucznaja prawda ob alkoholje*, Moskwa 1926, s. 15.

wych. W październiku 1925 r. weszło w życie rozporządzenie, na mocy którego władze uzyskiwały monopol na produkcję wódki o mocy 40%²⁴; wprowadzenie jej do obrotu rzeczywiście wpłynęło na spadek produkcji bimbru. W kolejnych latach decyzję tę przedstawiano jako wymuszoną i tymczasową. Wzrost dochodów budżetowych państwa wspierał także wprowadzony monopol na produkcję wina.

KONTEKSTY KAMPANII ANTYALKOHOLOWEJ

Spożycie alkoholu w okresie NEP-u znacznie wzrosło²⁵, czemu sprzyjały przemiany społeczne, zwłaszcza szybka urbanizacja, wysoki wskaźnik migracji m.in. chłopów, niezadowolenie z realiów życia pod władzą radziecką czy ożywienie niektórych „przedrewolucyjnych nawyków” (w tym pijaństwa w czasie świąt religijnych)²⁶. W ZSRR odnotowano wzrost przestępczości, wiązany przez niektórych specjalistów od spraw społecznych właśnie ze spożyciem alkoholu²⁷. Według danych służb medycznych w ciągu czterech lat od momentu wprowadzenia na rynek wódki i ustalenia monopolu państwowego tylko w Leningradzie śmiertelność w wyniku zatrucia alkoholem wzrosła sześciokrotnie²⁸. Zauważono, że pijaństwo i choroba alkoholowa przynosiły straty gospodarcze, wynikające z nieobecności robotników w pracy, zaprzeczanych przypadkowo pożarów, konieczności leczenia zaawansowanych alkoholików i różnych społecznych następstw alkoholizmu²⁹. Poważnym problemem dla władz było pijaństwo proletariatu. Odkryto bowiem, że robotnik w Moskwie wydawał na wszelkie rodzaje alkoholu średnio pięć razy więcej niż robotnik w Berlinie³⁰. Latem 1925 r. Biuro Polityczne postanowiło podjąć działania przeciwko problemowi alkoholowemu w robotniczych regionach ZSRR³¹. W tym samym czasie wzrosły także niepokoje związane z rozprzestrzenianiem się nawyku

²⁴ *Postanowlenije CIK i SNK SSSR ot 18 awgusta 1925 g „o wwiedeniji w diejstwie položenija o proizwodstwie spirta i spirtnych napitkow i targowlje imi”*, „Sobranije zakonow SSSR”, 1925, nr 57, s. 795–797.

²⁵ Na przykład spożycie wódki w ciągu trzech lat między 1925 a 1928 r. wzrosło ponad dwukrotnie; D. WORONOW, *Alkohol w sowriemennom bytu*, Moskwa-Leningrad 1930, s. 50–51.

²⁶ Vide N. LIEBINA, *Powsiedniewnaja żizń sowieckiego goroda: Normy i anomalii. 1920–1930 gody*, Sankt Peterburg 1999, s. 26–27.

²⁷ E. DEJCMAN, *Alkoholizm i borba s nim*, Moskwa 1928, s.116–122; S. KOWALSKY, *Deviant Women: Female Crime and Criminology in Revolutionary Russia, 1880–1930*, DeKalb 2009, s. 119.

²⁸ E. DEJCMAN, *Alkoholizm*, s. 45; idem, *Kriticzeskije zamieczanija k pierspiektiwnomu planu razwitija alkoholnoj promuszlennosti*, „Planowoje chozjajstwo”, 1928, nr 10, s. 2.

²⁹ B. SIGAL, *Alkoholizm i molodijoż*, Leningrad 1930, s. 38; J. ŁARIN, *Nowyje zakony protiv alkoholizma*, Moskwa-Leningrad 1929, s. 6.

³⁰ J. ŁARIN, *Alkoholizm i socjalizm*, Moskwa 1929, s. 21.

³¹ Rossijskij Gosudarstwiennoj Archiw Socialno-Politiczeskoj Istorii [dalej: RGASPI], f. 17, op. 3, d. 517, k. 3, Protokół Biura Politycznego No 77 z 27 sierpnia 1925.

pijaństwa wśród członków partii, którzy mieli przecież stanowić wzór dla całego społeczeństwa. Przypadki takie rozpatrywano w kategoriach „etyki partyjnej”, co oznaczało tajne posiedzenia komitetów partii, w czasie których zajmowano się problemami wewnątrz partyjnych struktur. Troska ta wynikała także z konsekwencji, które pociągał czasem za sobą alkoholizm aparatczyków. Dla przykładu, na tajnym posiedzeniu jednej z partyjnych organizacji Kazachstanu podniesiono dotyczącą pijących towarzyszy kwestię awanturnictwa i waśni rodzinnych³². Tendencja do ukrywania problemu alkoholowego w partii była stała i widoczna także w okresie po II wojnie światowej.

W odróżnieniu od czasów Rosji carskiej ruch antyalkoholowy w ZSRR był zcentralizowany. Miał też, co oczywiste, inny wymiar; z kontekstów moralnych i religijnych przeniesiono go na obszar działań politycznych i ekonomicznych, czasem ukrywanych pod maską kampanii społecznej. Przede wszystkim ogół wiążących decyzji podejmowano na szczeblu władz państwowych. W początkach NEP-u walki z pijaństwem nie oddzielano od szeroko zakrojonej działalności skierowanej przeciwko innym nałogom. We wrześniu 1923 r. Biuro Polityczne postanowiło stworzyć stałą komisję do walki z produkcją samogonu, kokainą i grami hazardowymi (np. lotto)³³. W październiku 1925 r. utworzono już jednak specjalną Komisję do Walki z Pijaństwem przy Biurze Politycznym³⁴, która w przyszłości miała odegrać ogromną rolę w kształtowaniu strategii „polityki alkoholowej”. Na początku 1926 r., na podstawie rekomendacji tejże komisji, Biuro Polityczne zatwierdziło taktykę wdrażania kulturalno-edukacyjnych rozwiązań w walce z pijaństwem³⁵. Wprowadzono również szereg ograniczeń prawnych, a w listopadzie 1926 r. Biuro Polityczne rozpatrywało nawet wnioski o ograniczenie wyszynku wódki³⁶. W marcu 1927 r. wprowadzono zakaz sprzedaży wyrobów spirytusowych (z wyłączeniem wina i piwa) w bufetach i instytucjach kulturalno-oświatowych. Zakazano sprzedaży alkoholu młodzieży³⁷.

Nieprzypadkowo początek kampanii antyalkoholowej zbiegł się z końcem NEP-u. Jednym z elementów retoryki agitacyjnej tej kampanii było żądanie przyspieszenia przemian rewolucyjnych i zerwania związków z polityką drobnoburżazyjną, która miała cechować NEP. Politycznym kontekstem tego typu działań była walka o wzmocnienie swojej pozycji w strukturach władzy, toczona przez różne

³² Gosudarstwiennyj Archiw Aktjubińskiej Oblasti, f. 516–p, op. 1, d. 588, k. 1–2, Protokół zamkniętego zebrania Aktjubińskiej organizacji partyjnej z 8 września 1925.

³³ RGASPI, f. 17, op. 3, d. 384, k. 5, Protokół Biura Politycznego No 36, z 27.09.1923: Decyzja Plenum Komitetu Centralnego w sprawie informacji Mołotowa.

³⁴ Ibidem, d. 523, k. 13, Protokół ... No 83 z 15 października 1925: O walce z pijaństwem.

³⁵ Ibidem, d. 539, k. 4, Protokół... No 3 z 14 stycznia 1926: Propozycja Komisji Politbiuro o walce z pijaństwem.

³⁶ Ibidem, d. 546, k. 6, Protokół... No 10 z 11 lutego 1926: O ograniczeniu sprzedaży wódki.

³⁷ Postanowienije SNK RSFSR *O mierach ograniczenija prodaži spirtnych napitkow*, „Sobranie Uzakonenij RSFSR”, 1927, nr 46, art. 307.

grupy w gronie przywódców partyjnych i państwowych. Jednocześnie wzmocnieniu ulegała także pozycja przedstawicieli drobnej inteligencji, którzy próbowali wcielić w życie szereg przedsięwzięć — w ich mniemaniu zbawiennych dla ludności ZSRR. Wśród tych inicjatyw najważniejszą wydaje się wprowadzanie w życie idei poprawy bytu rodzinnego i zdrowia robotników. Oficjalnie mówiono o zapóźnieniu kulturalnym mieszkańców i trudnościach w wyrugowaniu ich tradycyjnych i konserwatywnych przyzwyczajęń. W ten sposób kampania antyalkoholowa stała się w końcu także częścią stalinowskiej „rewolucji kulturalnej”. Jej celem było stworzenie nowego człowieka — *homo sovieticus*.

KAMPANIA ANTYALKOHOLOWA 1928–1929

Jednym z ideologów radzieckiej kampanii antyalkoholowej był rewolucjonista pochodzenia żydowskiego Jurij Łarin (1882–1932). W jego poglądach społecznych zawierały się postulaty zniszczenia tradycyjnej wspólnoty społecznej poprzez stworzenie nowej kategorii — człowieka radzieckiego³⁸. Łarin zabrał się więc za organizację kampanii antyalkoholowej odpowiedzialnie i z doświadczeniem. Moment jej rozpoczęcia i zakończenia trudno jednak precyzyjnie określić; według samego inicjatora pierwsze zebranie około setki ludzi odbyło się w Moskwie w lutym 1928 r.³⁹ Jako główny ideolog Łarin stanął na czele Centralnej Rady Towarzystw Antyalkoholowych, która zarządzała pracą lokalnych towarzystw powstających w większości regionów ówczesnej Rosji⁴⁰. W 1928 r. ukazał się pierwszy numer pisma „Trzeźwość i Kultura”. Publikowano w nim materiały dokumentujące rozwój ruchu trzeźwości w ZSRR oraz prace dotyczące np. szkodliwości alkoholu⁴¹.

Ważną rolę w kampanii odgrywali pracownicy służby zdrowia, co można uznać za przedłużenie tradycji z końca XIX i początku XX w. W tym okresie prowadzono bowiem intensywne badania medyczne i społeczne nad różnymi patologiami, w tym alkoholizmem, publikując ich wyniki w ogólnodostępnych książkach i czasopismach⁴². Analizy spożycia alkoholu oraz jego medycznych i społecznych konsekwencji przeprowadzono w ścisłym związku z rozwojem higieny społecznej w ZSRR. Kierunek ten w systemie radzieckiej ochrony zdrowia moderowany był przez samego komisarza ludowego Mikołaja Siemaszkę, który osobiście publiko-

³⁸ W latach dwudziestych Łarin był jednym z ideologów wspierających powstanie radzieckiej autonomii żydowskiej na Krymie. Zasłużył się jako organizator kampanii przeciwko antysemityzmowi w ZSRR oraz propagator „nowego obrazu” radzieckiego Żyda — rolnika i robotnika.

³⁹ J. ŁARIN, *Nowyje zakony protiv alkogolizma*, Moskwa-Leningrad 1929, s. 7.

⁴⁰ *Organizacija obszczestw i jaczejek po borbie z alkogolam*, „Trezwost i kultura”, 1928, nr 1, s. 15.

⁴¹ *Tow. Siemiaszko ob alkogolizmie*, „Trezwost i kultura”, 1928, nr 4, s. 2.

⁴² A. SZOŁOMOWICZ, *Alkohol kak bolezni*, Moskwa 1930; Z. GURJEWICZ, A. ZALEWSKIJ, *Alkogolizm-socjalno-gigienisticeskoje issledowanije*, Charków 1930.

wał prace poświęcone walce z alkoholizmem⁴³. W 1926 r. w Państwowym Instytucie Higieny Społecznej utworzono wydział, w ramach którego prowadzono badania nad alkoholizmem. Kierował nim lekarz medycyny Emmanuel Dejczman, jeden z głównych aktywistów ruchu trzeźwości w ZSRR⁴⁴. Krytyczne analizy lekarzy psychiatrów i higienistów kierowały uwagę na problem alkoholizmu jako plagi społecznej⁴⁵. W kampanii edukacyjnej wykorzystywano plakaty, organizowano wykłady publiczne oraz spotkania z uczniami i studentami; dekadę później takich metod nie można już było użyć z przyczyn politycznych. Z publicznej wokandy zniknął w tym czasie problem alkoholowy wśród lekarzy, którzy zgodnie z nową linią partii komunistycznej powinni byli dawać przykład wzorowej postawy społecznej⁴⁶.

Kampania antyalkoholowa osiągnęła swój punkt kulminacyjny w połowie 1929 r., kiedy drakońsko zaostrzono przepisy dotyczące dystrybucji napojów alkoholowych⁴⁷. Masowo wydawano broszury adresowane do rozmaitych grup społecznych posługujących się różnymi językami; stosowano w nich szereg zabiegów, których celem było dostosowanie retoryki tekstu do jego grupy docelowej, z uwzględnieniem jej specyfiki narodowej i kulturowej. Przykładem może być broszura kolportowana wśród białoruskich chłopów. Komuniści dowodzili w niej, że jako jedyni próbowali zająć się problemem alkoholizmu — w odróżnieniu od władz dawnej Rosji oraz państw zachodnich⁴⁸. W drukach tych problem nadużywania alkoholu ukazywany był jako ciężkie brzemię z okresu caratu. Wskazywano, że przed 1917 r. carat z rozmysłem rozpijał chłopów i robotników, imperialny fiskus zarabiał bowiem miliony rubli na niszczeniu zdrowia ludu pracującego; stosowane w tekstach określenie „pijany budżet” miało obrazować, na jakim nieszczęściu wyrosła carska fortuna⁴⁹.

⁴³ N. SIEMASZKO, *Na borbu s pijaństwom*, Moskwa-Leningrad 1926; idem, *Protiv pijaństwa*, red. N. SIEMASZKO, Moskwa 1926.

⁴⁴ E. SZERSTNEWA, *Immanuel Isaakijewicz Dejczman (1889–1967) — odin iz lidierow antialkogołnogo dżiżenija 20–ch godow w SSSR*, „Problemy socialnoj gigieny zdrowochranienija i istorii medicyny”, 2015, nr 5, s. 60–62.

⁴⁵ W czasach NEP-u przeprowadzono badania socjologiczne obrazujące newralgiczne społecznie problemy jak np. alkoholizm wśród lekarzy; vide M. KOGAN et alii, *Alkoholizm miedrabotnikow [w:] Miedicinskie rabotniki, Socialno-gigieniczieskie i kliniczieskie oczerki*, red. V. KOGANA, t. I, Charków 1926, s. 182–211; A. SZOŁOMOWICZ, *Alkohol w miedicynie*, Charków 1926, s. 5.

⁴⁶ A. ZAMOISKI, *Arzte in der Sowjetischen Propaganda vor dem deutschen Uberfall auf die UdSSR [w:] Diskriminiert — vernichtet — vergessen. Behinderte in der Sowjetunion, unter nationalsozialistischer Okkupation und im Ostblock 1917–1991*, red. A. FRIEDMAN, R. HUDEMANN, Stuttgart 2016, s. 200.

⁴⁷ 29 stycznia 1929 Rada Komisarzy Ludowych w RSFSR wprowadziła znaczące zmiany w przyjętym w marcu 1927 r. postanowieniu „O sposobach ograniczenia sprzedaży napojów spirytusowych”, „*Sobranije Uzakonenij RSFSR*”, 1929, nr 20, s. 224.

⁴⁸ J. BARANOUSKI, *Szkodniki naszaga zdarouja*, Mińsk 1929, s. 25–26.

⁴⁹ Ibidem, s. 26.

Specyfiką propagandy antyalkoholowej końca lat dwudziestych było prowadzenie jej jednocześnie z szeroką agitacją antyreligijną. Pijaństwo zestawiano w jednym szeregu z praktykami dewocyjnymi, a dokładniej z działalnością cerkwi prawosławnej. Pijanym i otumanionym przez religię ludem wszak łatwiej rządzić, a karczmy i cerkwie to miejsca, gdzie lud pracujący wyzbywać się miał do końca rozumu⁵⁰. Pijaństwo i religijność rozpatrywano także jako osnowę potencjalnych działań kontrrewolucyjnych i przywoływano przykład rewolucji 1905 r., kiedy „rząd carski w celach politycznych wykorzystał napięcia międzyetniczne”⁵¹. W tym kontekście odwiedzający cerkwie i karczmy, urządzając pogromy Żydów, stawali się narzędziem kontrrewolucji. Wskazywano także, że alkohol tępi świadomość klasową i dyscyplinę proletariatu, co wykorzystuje następnie burżuazja⁵²; w związku z tym pijaństwo rozpatrywać należało jako zło klasowe, z którym walczy władza radziecka jako posiadająca legitymizację w zakresie opieki nad robotnikami i chłopami. Argumentowano, że wódka jest trucizną nie tylko dla jednostki, lecz także dla całego społeczeństwa. Radziecka propaganda antyalkoholowa starała się bowiem wpajać prostym ludziom — wykorzystując przy tym prosty język i gorset ideologiczny — przekonanie o szkodliwości nadużywania alkoholu nie tylko dla zdrowia, lecz także dla relacji rodzinnych.

Oprócz chłopów i robotników w kampanię wciągnięte zostały inne grupy mieszkańców ZSRR. Łarin wskazywał, że skutkiem choroby alkoholowej mężczyzn bywa często przemoc domowa wobec kobiet, dlatego też powinny one wspierać tworzenie kółek organizacji trzeźwościowych⁵³. Stopniowo kampania przybierała charakter teatralnego przedstawienia. W wielu miejscowościach dokonywano publicznych sądów nad pijakami, a do różnych redakcji przychodziły raporty o sukcesach robotników w walce z alkoholizmem. Odnotowano przypadek pionierów, którzy prowadzili walkę z pijaństwem, zapisując nazwiska nadużywających alkoholu na specjalnie przygotowanej i upublicznionej „czarnej tablicy”⁵⁴. Organizowano także specjalne demonstracje młodzieżowe pod hasłem walki dzieci z alkoholizmem dorosłych⁵⁵, w trakcie których tysiące dzieci wychodziły na ulice ZSRR z okrzykami: „Ojczy, przestań pić”⁵⁶. Temu wszystkiemu towarzyszyła agitacja prowadzone przez nauczycieli, w ramach której tłumaczono uczniom negatywne skutki działania alkoholu⁵⁷.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ J. LARIN, *Trudjaszczajasia ženszczina i pjanstwo*, „Kommunistka”, 1928, nr 6, s. 43.

⁵⁴ *Riecz Sziszkina iż Nikolajewska na Amurie*, „Znamja Pioniera”, 1930, nr 68, s. 4. Tablica miała na celu publiczne napiętnowanie alkoholików. Podobna jeszcze na początku XXI w. wisiała na budynku izby wytrzeźwień w Grodnie.

⁵⁵ J. LARIN, *Alkogolizm*, s. 78.

⁵⁶ *Zdies pjut nasi otcy*, „Trezwost w Kulturie”, 1928, nr 5, s. 10.

⁵⁷ J. LARIN, *Alkogolizm*, s. 79.

REZULTATY KAMPANII ANTYALKOHOŁOWEJ

Jedną z przyczyn zakończenia kampanii antyalkoholowej była zmiana sytuacji politycznej ZSRR. Władze wycofały się z polityki ograniczania sprzedaży trunków, a podstawą ekonomiki państwa stało się oczekiwanie zysków z monopolu na handel napojami alkoholowymi, potrzebnych na realizację polityki industrializacji, w tym do opłacenia kosztownych projektów budowy nowych urządzeń przemysłowych oraz zakupów za granicą niezbędnych maszyn i instalacji. W związku z tym rozpoczęła się powolna rewizja dotychczasowej polityki antyalkoholowej. Idealistę Łarina, pomimo jego protestów, na mocy decyzji Biura Politycznego w listopadzie 1929 r. odsunięto od przewodzenia towarzystwu walki z alkoholizmem⁵⁸. We wrześniu 1930 r. Politbiuro zmuszone było przyznać, że w związku z deficytem wódki w miastach i na wsi znacznie wzrosły kolejki oraz spekulacja alkoholem. Władze zostały zmuszone tym samym do podjęcia działań w celu szybkiego zwiększenia produkcji⁵⁹. W końcu 1931 r. radziecka wierchuszka zgodziła się na podwyższenie cen wódki⁶⁰, a ułatwienie zakupu napojów wysokoprocentowych wykorzystywano jako nagrodę dla robotników w różnych regionach państwa. Towarzystwo Walki z Alkoholizmem przestało być władzom potrzebne⁶¹.

**The lost battle of a long war: an anti-alcohol campaign
in the USSR in the 1920s**

Abstract

The USSR's anti-alcohol policy was based on the achievements of the pre-revolution period, such as a propaganda campaign for healthy ways of life, activities of associations for the struggle against drinking of alcohol, bans on alcohol sale during World War One. But the 1920s brought new ideas and actions in this field. First, it was the state authorities that conducted all activities aiming at the fight for the sobriety of the nation, with social initiatives subjected to the control of the communist party. At the same time the field of battle against alcoholism was left by the Orthodox Church. It is possible to divide the "anti-alcohol policy" of the USSR in the 1920s into several lines. First, there was a prohibiting and restricting activity (including by law); next, there was scientific research and medical activities in the field of alcoholism; and finally attempts to divert the nation's attention from problems related to the alcohol abuse. In the struggle against harmful addictions the Soviet propaganda

---

⁵⁸ RGASPI, f. 17, op. 3, d. 766, k. 6, Protokół Biura Politycznego No 107 z 25 listopada 1929: O proteście Larina.

⁵⁹ Ibidem, d. 796, k. 7, Protokół ... No 8, z 15 września 1930: O wódce.

⁶⁰ Ibidem, d. 866, k. 9, Protokół ... No 81, z 23 grudnia 1931: W sprawie budżetu.

⁶¹ W kwietniu 1932 r. połączono je z towarzystwem „Za zdrowy byt”; vide T. ПРОТКО, *W borbe*, s. 126.

apparatus was employed, that used, among other things, sanitary and anti-religious rhetoric, but also the knowledge of a national and cultural geography of the USSR. The anti-alcohol campaign revealed many faults of the Soviet economy. The “care for people” was pushed to the background. The purpose of the campaign, however, was not only to fight with addictions, but also to rebuild the everyday life of Soviet people. It was regarded as the struggle with the old political system. The authorities sought to restrict the alcohol consumption among workers for they regarded it as an integral part of the improvement of the economic condition of the state. But, in the opinion of both Stalin and the so-called “technocrats”, the exclusive right of the state to manufacture alcohol should be used for material gains – necessary to develop domestic industry in the state that had to finance it with its own means. On the other hand, however, members of the medical profession, i.e. representatives of the Soviet people, tried to decrease both the supply of and demand for strong alcohols. A similar conflict of attitudes and ideas will manifest itself in later times. The anti-alcohol campaign disclosed that the authorities were prepared to abandon their goals depending on current political conditions.

A valuable element of the campaign was the popularisation of a healthy way of life: the development of physical culture of young people. It also influenced the development of the Soviet health care system and system of social work.